

BLIDÖ HEMBYGDSPÖRENING

1989
Red Bosse Wiklund P/1050 76017 Blidö

Hej! Nu är vi här igen med vår lilla årsskrift för medlemmarna i Blidö Hembygdsförening. Det är 5:e gången nu. Tiden går och snart känns barnskorna trånga. Jag hoppas bara att just Du hittar något läsvärt och intressant i den här promemorian.

Sedan årsmötet i höstas består styrelsen av följande personer:

Bosse Wiklund, ord	Olle Severin, v ordf.	Ulla Wiklund, sks (suppl.)
Gun Storell, kassör	Arthur Österman	Åke Karlsson, Alsvik
Lars G Andersson	Anita Everlund (f Oxhalsö byalag)	

Suppleanter:

Tore Malm	Yngve Berger	Birger Ahlrén	Ulla Wiklund
-----------	--------------	---------------	--------------

Om vi varit aktiva? Ja, bedöm själva! Vi har haft en studiecirkel i släktforskning (Birger Ahlrén), vi har gjort en utflykt till Fredlarna (Det blåste för mycket för Svenska Högarna), vi har samarbetat med Blidö Missionsförening om en kväll med Ejnar Ekberg-sånger, vi har haft museet öppet lördagar sommardag, och så har vi gjort den här lilla skriftens fjolårssyster. Vi har samlat in namn för en vädjan till Sjöfartsverket att bevara Svenska Högarnas fyr. Vi försöker hjälpa enskilda människor, som vill veta mera om sina förfäder och deras fartyg eller om händelser i det förgångna. Vi försöker också samarbeta med andra organisationer privatpersoner.

Fast ibland räcker tiden inte till, vi vill så mycket mer. Därför, Du som har tid och intresse. Kontakta oss i styrelsen. Det finns uppgifter för alla. Och glöm inte:

En levande skärgård
kräver
levande människor.

N o s t a l g i .

Ja, här var äng när jag var barn
och kossor gick i bet.
Där bortåt berget reddes garn,
och bortom gistgår'n låg en vret.
Och där tog Österman sin skörd
av senpotatis, havre med ibland,
och där i dungen, där var göken hörd,
och svalor flög på jakt längs strand

Det låg en grund från gammal tid,
men ingen mindes längre dem
som bröt upp tegen här bredvid,
men här, här låg ett hem.

- - - - -

Nu är det snår av asp och björk,
och vreten är nu full av sly.
Den ljusa viken ligger mörk.
Det luktar unket kvävt av dy.

Men nu tar nya människor vid
och bygger sommarhus på alla berg.
De slåss mot slyet hemmavid
och byn får åter färg.
Men det är helgerna, min vän.
I veckan är här åter tyst.
Då minns jag hur det var - för längese'n,
jag minns, men säger ej ett knyst.

Bosse Wiklund

Upprop!

Hjälp oss! Båts-
mänstorpets tak
läcker och är i akut
behov av omläggning

Du, som kan och vill
hjälpa till

Ring:

Arthur Österman 82018

Bosse Wiklund 81 302

08/82 10 24

GRAVSTENEN I BLIDÖ KYRKA

I Blidö kyrkas korgång ligger en gravsten med följande inskription:

" CASPAR DANIIL EVELER f. 1703, död i Furusund 17 , varest han tjänat sedar 1732, ärlig, villig, trogen."

Av många fötter har dödsåret på stenen nöts bort. Avsaknaden av kyrkböcker för Blidö från denna tid har också medfört att årtalet helt blivit glömt, Sålunda har bl.a. Ester Grönblad i sin bok om Furusund ej haft tillgång till Evelers dödsår. Det var därför en glad överraskning när jag vid sökandet efter ett mål i Domboksprotokollen för 1762 helt plötsligt fann Evelers testamente samt senare arvingarnas bevakning av detsamma. Det framgick att Caspar Eveler dog den 24 april 1762.

Ur testamentet kan under punkt 4 också avläsas det som berör hans grav plats i Blidö Capell och lyder:

4. "För mitt lägerställe och vilostad uti Blidö Capell, vilket jag på egen bekostnad bygga låtit, skänker jag till nämnda Capell femtio plåtar eller 300 daler kopparmynt, dock med det förbehåll att nämnda summa ej före måtte bliva utkrävd före än mina gäldenärer betalat sina skulder till sterbhuset."

Furusund den 23 april 1762

Caspar Eveler

Att ovannämnda testamente är av Testator G:le Bokhållaren Caspar Eveler med sunt förnuft upprättat intyga undertecknade Johan Svartner vice Commminister, Tolffmannen Anders Andersson samt Eric Frantsson i Eknö.

JK

XX

Enligt kyrkoräkenskaperna för budgetåret 1763 1/5 - 1764 31/4 var kyrkokassans inkomster 619 daler 12 öre kopparmynt inrymmande de detta år den 3 juli inlevererade testamentspengarna 300 daler Kmt.

Ungefärligt penningvärde: Ett lispund smör (8 ½ kg) kostade 36 daler. En drängs månadslön ca. 20 daler. Fattighjonen hade ca. 6 daler om året i "Fickpengar." Fattigkassans inkomst detta budgetår var 214 daler 4 öre Kmt.

Kolsvik 1988 7/2

Birger Ahlrén

GRAVSTENEN I BLIDÖ KYRKA.

Tillägg 1.

I uppgiften om denna sten 1988-02-07 har jag angivit att dödsåret blivit nedslitet av kyrkobesökarnas skor. Så är emellertid ej fallet utan detsamma har vid senare granskning visat sig ej vara helt inhugget. De två sista siffrorna 62 i året 1762 har utelämnats.

En förklaring härtill kan vara följande:

Caspar Eveler har i samband med utbyte av kyrkgolvet 1758 fått köpa sin gravplats och iordningställa densamma. Han har därvid även införskaffat gravstenen som samtidigt placerats i golvet. Efter Evelers död 1762 den 24/2 skulle stenens inskription ha kompletterats med de utelämnade siffrorna, men detta har aldrig blivit gjort.

Kolsvik 1988 den 15 sept.

Birger Ahlrén

Anm. Beträffande utbytet av kyrkgolvet och bänkar 1758 se mina anteckningar på annat ställe.

DS.

NY BÄNKINREDNING OCH NYTT GOLV 1758.

I boken Blidö socken omnämner Walter Ahlfeldt att kyrkan fick en ny bänkinredning 1758 men inget om att även golvet under bänkarna - plankgolvet - ersattes med tegelgolv. Det är intressant att se vad kyrkräkenskaperna för "budgetåret" 1758 den 1 maj - 1759 den 31 april berättar om dessa arbeten. Ur räkenskapsbokens creditsida noteras följande:

1758		Daler	Öre
Maii d.21	Uppköpt bräder för Församlingens räkning		
	19 tolfte till bänkars byggande uti kyrkan.	255	
	Köpt tegel till gålfwet under bänkarna uti		
	Kyrkan utaf Hofjunkaren Högvälborne Herr		
	Grefven Carl Horn för	120	
Julii d.16	Till Smeden som lagt gålfwet under bänkarna		
	af tegel	24	
	Till Kyrkans behof 600 st ? spik.	9.24	
	4 tunnor Kalck	12	
	Efter qvittona af den 29 julii utgifwit		
	för spik	12.24	
Aug. d.20	Till Smeden för gålfläggningen i Kyrkan	12	
	Till Snickaren Öberg	48	
Okt. d.29	Den återstående snickarlönen för bänkarna		
	uti Kyrkan, a 9 Daler bänken.	22?	
Nov. d.19	En liuskrona	300	
Dec. d.28	Till lius uti Kyrkan	2.24	
1759			
Febr.d.18	Betalt Smeden för järnkedian till liuskronan	4	
	Dito för liuspiporna	5	
	Dito för gångjärn	12	
	Köpt spik för	16,16	

Utaf föregående räkning finnes alltså hafva uppgått vid Kyrko-Byggnaden följande summor, dem man här ånyo för sig själva vill specificera, nämligen.

	Daler Öre
Bräder för	255
Tägel	120
Arbetslön för gålfläggningen	36
Snickare löner	270
Kalck 4 tunnor	12
Spik	22.16
Ännu spik för	16,16
Utgifwit för gångjärn	12
Summa	734 - Daler Kmt.

I samband med omläggning av golvet synes Bokhållaren vid Furusund Caspar Eveler ha fått utföra sin gravplats i korgången. Han torde därvid samtidigt ha skaffat och i golvet inlagt sin gravsten med inskription. Inskriptionen saknar de två sista siffrorna i dödsåret (1762) vilka senare skulle ha inhuggits efter Evelers död. Om detta se av mig lämnad uppgift 1988 7/2 och 15/9.

Efter det att de nya bänkarna installerats samlades efter pålysning i kyrkan församlingsledamöterna den 28 dec 1758 och beslutade om bänkdelen. Den avsatte prästen Olof Unander gjorde emellertid under natten till den 29 dec ett eget förslag som föranledde stämning till tinget. Målet kom upp på sommartinget den 4 maj 1761. Protokollet ger en god inblick i hur församlingen ville ha indelningen och förutsättningarna härför. Tvistigheter om bänkarna återfinns även i protokoll från senare ingivna stämningar. Se mina uppgifter från "Bänkmålet Blidö kyrka 1761 4/5.

Kolsvik 1988 16/9

Birger Ahlrén

SOMMARTINGET 1761 den 4 maj.

Bänkdelening i Blidö k:a

Uppträdde Frälse inspektoren Nils Hanberg ett förslag till bänkdelening uti Blidö Capell efter $2\frac{1}{2}$ mtl. i vardera bänken. Varvid Herr Hofjunkaren Högvälborne Grefve Carl Gustaf Horn för Blidö säteri undantagits ^{allt} sitt gårdsfolk och torpare, bänkarna ^{under} Nr. 1 och 2, vilka som med egen kostnad skall byggts och förbehållts såväl det de, vilka genom lott vunna bänkarna Nr. 4 och 5 borde, den posten oberäknad som till bänkbyggnad varje mantal erlagt, deröver betala för Nr. 4 30 D. och för Nr. 5 36 D. Som och den vare till 30 D. allt i kopparmynt, plikt förfallen som från läktaren spottade neder i kyrkan eller av tobakstuggande välte det sådan spått runne genom läktaren på dem ^{som} därunder fingo sina bänkrum. Varjämte efter vissa föreslagna $2\frac{1}{2}$ mtl. till vart bänklag genom förrättad lottkastning den 29 december 1760.

Bänk Nr.

- 3 Oxhalsö $2\frac{1}{2}$ mtl
- 4 Kohlsvik 2 och Prästgården $\frac{1}{2}$
- 5 Norröra 2 och Kudoxa $\frac{1}{2}$
- 6 Alsvik 2 och Skjälbottna $\frac{1}{2}$
- 7 Söderöra 2 samt Gräskan som med hela församl. bifall för $\frac{1}{2}$ mtl.
- 8 Rödlöga 1 och Oxhalsö $1\frac{1}{2}$
- 9 Svartlöga 2 och Kudoxa $\frac{1}{2}$
- 10 Wagnsunda 2 och Skjälbottna $\frac{1}{2}$
- 11 Yxlö 2 och Prästgården $\frac{1}{2}$
- 12 Boda 1 och Sunda 1 och Sikmarö $\frac{1}{2}$
- 13 Glyxnäs 1 och Furusund 1 och Sikmarö $\frac{1}{2}$
- 14 Oxhalsö $2\frac{1}{2}$
- 15 Oxhalsö $2\frac{1}{2}$

Vilket såsom av hela församlingen gillat å dess vägnar

Nämndemannen Olof Pehrsson i Ahlsvik samt

Bönderna Anders Pärsson i Yxlö

Jan Andersson i Kohlsvik

Jan Andersson i Sunda

Eric Andersson i Oxhalsö

Mats Andersson i Norröra

Eric Nilsson i Söderöra

Lars Larsson i Svartlöga

tillika med Nämndemannen Erik Eriksson i Hammarby såsom vittne underskrivit.

Och besvärade sig häröver att ingiva skrift och muntligen Henric Ytter på Furusund, Nils Hanberg, Mats Gustafsson och Olof Andersson i Kudoxa, Johan Andersson i Glyxnäs, Erik Olofsson i Skjälbottna samt unge och G:le Johan Andersson Johan Larsson och Johan Gustafsson i Sunda, att ehuru Blidö församlingsledamöter d. 28 dec, förlidet år efter pålysning uti Blidö kyrka enhälligt varit ense så väl därom att delning å de nyligen förut där förbättrade bänkar således skulle förrättas att Oxhalsö by från 9 till $2\frac{1}{4}$ förmedlade hemman efter eget begivande fingo allenast 2^{ne} bänkar på vardera sidan om gången på det de andra socknemännen om bänkrummen icke skulle trängas, som och att var i stället få välja sig bänkelag av vänner, byamän och på ~~gramnas~~, Och vid indelningen avbänklagen 2^{ne} bänkar på vardera sidan lämnas fria till resande folks tjänst samt med sådana villkor lottkastning dagen därpå förrättades då brännevinspannan till allmogen återlämnades.

Hade likväl före detta capellanen i Blidö Olof Unander natten mot den 29 dec. sistlidne, emot föreningen egenvilligt gjort förslag varuti istället för fyra allenast 2^{ne} första bänkarnas i kyrkan till fribänkar blivit undantagna utan vederbörandes bifall eller lottkastning indelt och kluvit några mantal till för särskilda bänklag. Anslagit fullt bänklag av $2\frac{1}{2}$ mtl, till de bänkar under under läktaren uti vilka fyra stycken pelare minskade rum för fyra personer och utom lott lemnat Herr Grefven och Hofjunkaren icke allenast de säteriet av ålder tillhöriga stolar i koret, utan och för bestämningen bänkarna N.1 och för Säteriets torpare bänkarna N.2.

I anseende och som den i koret vid predikstolen varande bänk icke hade blivit till delning upptagen och fastän de ~~som~~ vid lottkastningen varit andras fullmäktige och för ovanberörda förelupne omständigheter lottkastningen sig undandragit. Densamma blivit förrättad på det sättet att Nämndemannen Erik Eriksson i Hammarby alla bänklagens lotter uttagit. Och Blidö säteri borde taga lott åtminstone om torparebänkarna samt Furusunds kronolotter som gjorde gångled eller dagsverken till kyrkobyggnad. Och ~~ägarna~~ av 7 mantal i Länna socken, vilka för obekväm väg till Länna kyrka med tillstånd bevista Gudstjänsten i Blidö och kände i alla delar 2^{ne} Capellaner med något bänkrum hegnas. Men däremot Oxhalsöbönderna med lås tillstängt dörrarna ~~för~~ någon av de bänkar som de själva ej hava nödigt bruka och den ena trängte den andra utur bänken varigenom buller och förargelse i Guds hus övades. Så borde denna av en obehörig person projekterade bänkdelen uti Blidö capell till vilken därjämte allmän sockenstämma med Prosten och Kyrkoherden äre . . .

/ fortsättning ej avläst men bör
ske så vi får se hur målet avlöpte
Några kvinnor. Oxhalsö. Furusund
har brukat i detta ärende

H Ä S T .

Bosse Wiklund

Man räknar med att Skandinavien halvö varit bebodd i 10.000 år. De första invandrarna kom troligtvis till Skåne. Vid den här tiden torde inlandsisens rester ha legat i norra Svealand. Nere i Syd-Sverige var vegetationen av tundra-och tajga-natur. Fjällbjörk, vide, ljunng och så magermarkernas örter. Man har åtminstone hittills ansett att de första människorna här var jägare. När jag säger de första människorna så är det med en viss reservation. I Norge, vid Komsa har man hittat rester av en bebyggelse som daterats till den sista istiden. Här vid randen mot Atlanterhavet fanns en smal is- och snöfri remsa och där bodde människor, kanske föregångare till våra dagars samer.

Alltnog. Våra nya skåningar kom troligen från Danmark och de förde med sig en hund av spetstyp. Man anser att de varit kringströvande jägare, och det får vi väl godta tills nya fynd vänder upp-och-ned på eller bekräftar antagandet.

Det här var en period med snabbt förbättrat och allt varmare klimat. Isen drog sig mot norr och de jaktbara markerna ökade. Det är oklart om dessa människor bedrev någon form av jordbruk eller boskapsskötsel. Jordbruk kräver ju att man stannar kvar på samma plats tills skörden mognat. Boskapsskötseln kan ha börjat med att någon fångade en levande kalv av urox och tämjde den. Man kan också ha fått tamdjur över Öresund. Tamdjur krävde inhägnader. Man har troligen byggt inhägnader av taggiga buskar och störrar, allt för att hålla varg, björn och lo på avstånd. Säkerligen hade man ännu inga lagårdar.

Uroxen var säkert ett mycket viktigt bytesdjur vid jakt. Det andra stora bytet var ren.

Men hästen då. Nu har han tappat bort den, lugn, den kommer, men då har det gått c:a 5.000 år sedan skåningarna blev skåningar. Troligen kom den samma väg som människan även om det också finns teorier om att en ny invasion från Weichselmyntingen och Danmark skulle ha skett av ett rytterfolk, kanske gick det till så, kanske var det mycket mera odramatiskt så att hästen genom byteshandeln blev bekant för Skandinaverna och importerades. Den användes nu som riddjur och kanske för klövning.

Den fortgående klimatförbättringen gjorde människor sorglösa. Man hade inget behov av fastare bostäder. Husdjuren kunde vistas ute året om. Man behövde inte samla några vinterförråd. Uppe i norr drog sig inlandsisen allt snabbare tillbaka.

Redskapen var primitiva. Trä, ben och sten var material till det mesta. Flinta importerades från kritrika trakter. Vid nuv. Köpenhamn låg en flintgruva, vars råmaterial exporterats ända till Åboland.

Den första metallen var bronzen. Tekniken kom söderifrån och nymodigheten

11
spred sig snabbt ung. 1500 år f. Kr. Det betydde nu inte att stenredskapen försvann, bara att man nu kunde förverkliga drömmar som förr var omöjliga. Bland det som nu blev möjligt var stigbyglar och beslag i hästens utrustning. Hur såg de här hästarna ut? Det vet vi ganska litet om. Man antar att de var små, av russ eller pennykaraktär. Raggiga men sega. Så pekar man på norska Fjordhästar, Islandshästar, Shetlandsponnies och Gotlandsruss och försöker hitta en någorlunda gemensam anmoder till alla dessa.

Bronsålderna varade i ung. 1.000 år innan järnet kom. Det var nu så varmt att det växte vindruvor ända uppe i Mälardalen, men under senare delen av Bronsåldern inträffade en snabb klimatförsämring. Människorna tvingades bygga sig hus för att övervintra och husdjuren, som var dyrbara fick nog bo ihop med människorna för gemensam värme och gemensamt skydd. Ännu är inte timmerstugan rest. Den kommer så småningom som typ från Ryssland. Nej man bygger kojor och hus av videkäppar och ris, som flätas mellan pinnarna. Så klinar man över det hela med lera. Ibland brann hela härligheten ner och då blev leran tegel. Så har resterna bevarats intill våra dagar. Husen hade säkert jordgolv och en hård av sten mitt i rummet. Röken fick leta sig ut genom springor i taket. Taket var oftast av halm eller gräs eller vass.

Så småningom fick husen mera ordnade former. Om man byggde ihop bostad och fähus, så sparade man en vägg. Det försmrade klimatet ledde fram till behovet av lador för vinterhå, och ekonomibyggnader. Gården blev till. Hästen betydde också mycket mytologiskt. Sleipner, Odens 8-fotade springare var väl en idealisering av snabba transporter på hästryggen. Hästar var människans främsta egendom och offrades till fruktbarhetsguden för god skörd och lyckad djuravel, och seden att äta hästkött var hårt förknippad med detta. Därför vände sig de första munkarna och missionärerna för Vite Kristis lära med kraft mot den seden. Man tvingades dock acceptera julkalasen, julgrisen, valborgsmässobålen och midsommarstänger för att nämna några hedniska seder som finns kvar.

När kom människorna ut till våra öar i skärgården? Det är omöjligt att svara på. Människor förr lämnade väldigt få spår efter sig. En månghundraårig bebyggelse syns bara efter en arkeologisk utgrävning och många har säkert gått totalt förlorade. Ingenting hindrar väl att redan stenåldersmannen paddlat ut hit. Inte i stockkanot annat än i undantagsfall, men i en skinnbåt av samma typ som eskimåernas kajak eller umiak. Den sista har ju gamla motsvarigheter i irländarnas carragh och i de gamla Tristan-bornas farkoster. Inga av dem torde lämna några större spår efter sig när de ruttnar ner.

De första människorna härute var säkert fiskare och jägare. Efter de tillfälliga besöken återvände man säkert och byggde kojor för en periodisk bosättning. Så småningom uppstod små fiskelägen. Kärr dikades ut och ~~oläa-~~des upp. Man tog med sig familjen och husdjuren de krävde hö och löv. Man stannade allt längre och bröt upp ny mark. Snart hyste öarna en bofast befolkning. När detta skedde beror dels på när de steg ur havet på tillgången till odlingsbar jord och vattnens fisklighet. De högläntare delarna av Blidö och Yxlan kan ha befolkats redan under bronsåldern när vattnet stod 13-15 m. högre än nu. Men det var inte stora arealer, som stack upp ur vattnet, och frågan är om det gick att livnära sig här året om. Så småningom kom Järnåldern omkring 500 år f. Kr. Vi har inga säkra fynd från den tiden härute, men det säger intet.

Så kommer vi till Vikingatiden och vi får skrivna källor. Det är runstenarnas knapphändiga texter, det är arabiska resenärer och det är engelska frankiska och tyska missionärer som rapporterar hem. Nu kommer också Ortnamen med i bilden. En del anses ju äldre än vikingatid, men vi har inga sådana belagda härute. Vi har Kungshamn på Yxlan vid Norrleden. Det är som jag tidigare berättat om i vår lilla årsskrift Ledungsflottans samlingsplats, där man möttes på våfen för gemensam färd i eskader ut till Europa. Där upplöstes också flottan på hösten, och innan var och en drog till sitt, var det lämpligt att ordna en marknad. Dit kom också fiskarna från skären och bönder från upplandet. Platsen hade ha hetat Kaupang-holmen, vilket i våra dagar förändrats till Köpmanholm, Här låg alltså köpstaden och marknadsplatse

När våra öar permanentbebyggdes, måste det alltså ha skett före vikingatid, för ingen förlägger väl en marknad till ödemarken. Skärgårdsbor har nog i alla tider tvingats livnära sig på både fiske och jordbruk och sjöfart. Fisket krävde sina båtar och redskap jordbruket sina. Det mesta gjordes hemma och av trä med beslag av järn.

Nu äntligen kan ni lyssna efter trampet av hästen. Vi vet inte mycket om hästbeståndet härute. Jo litet vet vi. Det finns en massa hästskor från olika kulturlager. De är mycket mindre än dagens hästars, ca 4 tum i diameter. De har bara 6 hål för söm och de saknar "tåkappa". Däremot ser man ibland broddar. Jag har vid ett tillfälle i samma kulturlager (i ett stall under golvomläggning) hittat trekantiga stegjärn, som man ju brukar hänföra till Medeltiden.

Sedan finns det ju också gamla lokor och seldon udanstuckna, som tillhör "pygméhästar".

Och så över till vagnar och jordbruksredskap. Vår vanligaste vagn var ju

höskrindan. Den hade fyra träekrade hjul med järnringar (band). Framhjuls-
parets axel gick in i ett tvärställt trästycke med en bössa. Denna bestod
av ett stycke gran med kärnröta, som urholkats till ett rör. Bössan pekade
bakåt och det bakre hjulparet hade en lång trästång, ca 4 tum som gick fram-
åt och in genom bössan. Med en järnten på tvären låste man nu stången i
bössan, men tillät den ändå att vrida sig runt egen axel. Härigenom följde
de hjulen alltid marken även på kuperad väg och åkrar. De bägge här nämnda
tvärställda trästyckena, kallade skrinkdok uppbar en plank, som blev botten
på skrinkdan. Därefter utlägg och stegar och skrinkdan var klar.

Med samma "chassie" och en låda påträdd på okhornen, så fick man en gödsel-
kärre. Men då har man degraderat den här vagnen. Från början högg man ur
en ekstockshalva till så tunna väggar som möjligt, så att man fick ett
stort kar, Ibland med karvanittdekoration. När man reste med en sådan vagn
och kom till ett grunt vattendrag eller å, så gick människorna ur, men
barn och dyrbar last fick vara kvar. Karet lyftes av, pluggades och användes
som eka över vattnet, medan häst, människor och underrede vadade över.
Den här vagntypen är känd åtminstone sedan vikingatyp i de norska grav-
skeppen.

När man bröt ny mark så var naturligtvis spaden och stubbrytaren jämte
såg och yxa nödvändiga. Man fällde träd och tog tillvara stockarna men
grenar sly och busk brändes. Det gick knappast att så i askan på magra skär-
gårdsjor dar utan man fick bryta stubb och sten för att få odlingsbar jord.
Gammal kärrmark var lättare att edla upp. Stenar baxades upp med spett och
lunor, rullades upp på en stendrög och drogs av hästen till ett odlingsröse.
Stendrögen var en kälke, gjord av krumväxta ekgrenar som medar och så
4-5 tvärbjälkar.

Sedan åkern röjts skulle den plöjas. Hästen spändes framför en plog. Det
var ett träårder, järnskott och utan vändskiva. Årdret hade ett enkelt hand-
tag och plöjaren fick snirkla sig runt kvarvarande stenar. Ändå gällde det
att plöja räta fåror. När järnplogen, patentplogen kom på 1800-talets sista
hälft var det ett stort framsteg både för man och häst. Hjulplogen är känd
från Danmark men inte härute.

Nu var det dags för sådd. Såningsmannen hade utsädet i en skäppa och gick
med mjukt svängande såarm över åkern. Nu kom man till sladdningen. Det var
en stocksladd, byggd av ekstockar till triangel eller fyrkant och den hade
dragögla i den ena hörnan och drogs diagonalt. Om jorden var för lätt och
ville torka ur skulle den vältras.

Våra dagars tallriksvältar var okända. Man hade en stockvält, en tung ekstock
i en lätt ram av al oftast. Med den komprimerade man jorden. Det fanns oftast
ett körsäte på välten, en plank på fyra ben.

Tänk att man alltid glömmer något: Harvningen. På nybrutna åkrar vågade man knappast harva det första året. Myllan var ofta så tunn att harvens pinnar fastnade direkt i en sten i alvlagret. Man väntade till nästa år och de följande, då man skulle plöja och kultivera allt djupare i åkern. Harven var en pinnharv. Den byggdes liksom välten av ekbjälkar i ett fyrkantigt rutmönster. I varje stockars sät en pinne, Den var från början av trä, men det höll dåligt och ersattes så småningom av järn. Fjäderharven är en senare uppfinning.

Veckan efter midsommar började höstslåttan och i augusti var det dags för sädesanden. Säden skars nära marken med skära. Man band kärvar med band av halmen. Tre kärvar ställdes kring en krakstör nedkörd i åkern, och på snedden avanpå trädades en fjärde kärve, allt till en snes. Så fick det torka. En solig dag var det dags att köra in kärvarna. Nu kom höskrindan fram igen och så körde man hem skörden. Kärvarna stac s upp på logloftet, där inte råttorna kunde nå dem direkt. Där ställdes kärvarna i led mot väggen, Så småningom skulle de tas ned genom en lucka till lagen för tröskningen. I äldre tid tröskade man med slaga. Man öppnade logdörr och lucka till korsdrag och så gick man runt två och två eller fyra om fyra. Med en trägrepp drog man bort halmen och sädeskorn och agnar i salig blandning togs i en spannmålsskyffel och kastades upp i luften. Av korsdraget flög agnarna i väg. På sina håll tröskade man i stället ute på s.k. tröskberg.

Det var ett stort framsteg när tröskverket kom hit från Kina under sent 1700-tal har det sagts. De första tröskverken drogs för hand med ett stort svänghjul och det var fruktansvärt tungt, "tyngre än att dra pumpslängen". Efter 20 minuter rasade den starkaste dräng sannan, det var därför ett stort framsteg, när någon uppfann hästvandrin en och den kraftöverföringen till tröskverket. Vad den lilla hästen sade vet jag inte.

Vintertid användes hästen i skogen till att köra timmer och ved och så vid vinterfisket med not. Om fångsten var god hade man kanske flera vikter gädda till avsalu. En "vikt" var 11 kilo våt vikt, men räknades som 10 kg. När vi räknade i pund hade vi motsvarande system.

Men fisken skulle nu säljas och därför måste den in till staden, i vart fall Stockholm. Till det hade man små slädar, lurkor kallade. De liknade en förstora sparkstötting med trämedar, i stället för sätet hade de en trälåda för fisken. Man spände för hästen och så bar det av över fjärdar och sund in till staden. Sålde gjorde man på Kornhamnstorg och mer än en dag skulle man inte behöva stå där. Sedan bar det av hemåt igen till ett varmt stall för hästen och kanske en kaffekast för fiskaren-skärgårdsbon.

Från rist till plog.

Bosse Wiklund

När den första åkermarken bröts här i skärgården så var det säkert ett kärr som dikats ut, en upplandning, som under en längre tid varit betesmark och hårdvallsbärande. Svedjebruk kommer säkerligen först i tredje hand. Varför?

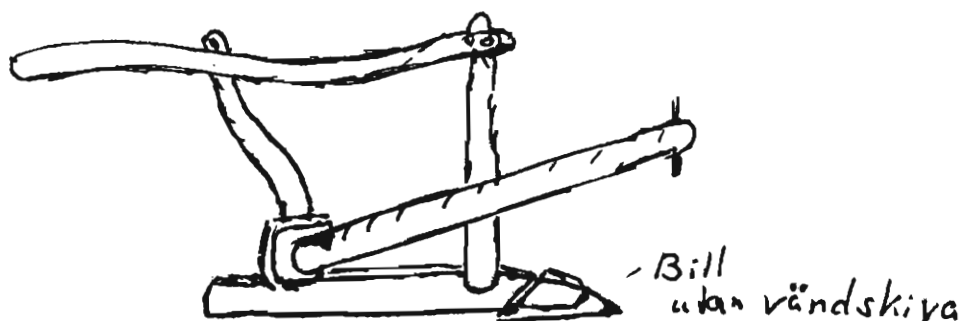
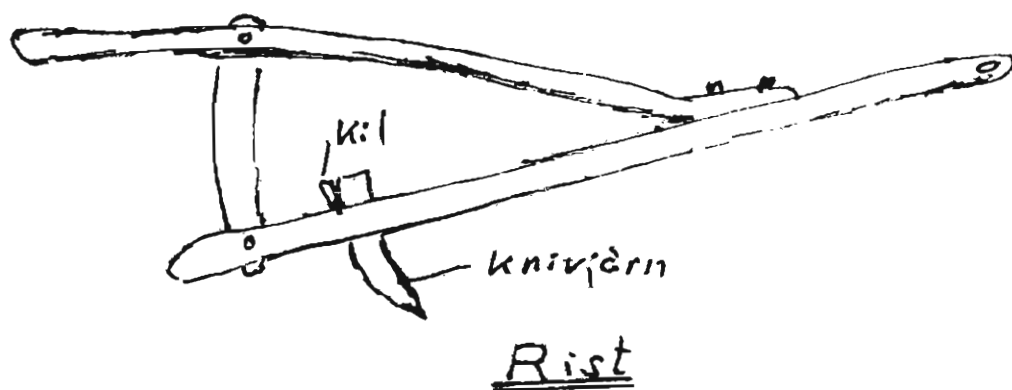
Jo när grynnorna höjde sig över vattenytan och växte samman till holmar, och dessa till öar, så var det först rena urberget, graniten, som kom upp. Mellan bergen låg dalar av sand och lera och här började gräs, örter och albuskar. I skydd av stenskravel växte en och martall. Dalsänkan gav mulbete för får och getter, och efter flera generationer, när humuslagret blivit tjockare kunde ön även bjuda kobete.

Ännu så länge utnyttjades ön bara säsongsmässigt för betesdjur och då oftast i samband med fiske. Så småningom kunde dock människor livnära sig där året runt och nu inleddes också ett primitivt jordbruk. Först använde man kanske spade och flåhacka i större bergsskrevor och på småtegar för att odla kålrötter och revor, men så slog man på stort och bröt mark till åkerrepor för kornodling, ja det tvåradiga då förstås. Nu räckte inte spaden och hackan till längre. Man fick ta till risten. Den bestod av en enkel stock, spetsad framtill, som drogs över och genom torvlagret. Ett knivjärn, risten, var slaget snett framåt genom den vågräta stocken. Plöjaren hade en enkel styrgren (inte klyka). Han styrde ristet runt förrädiska stenar i åkern, där det annars blev tvärstopp. Ristet hade en ögla i stocken och dragtög. Bäst var naturligtvis att dra med häst, men hur många hade det i en dåtida ytterskärgård? Nej oxar, kor och familjen, även kvinnor och barn, fick vara dragkraft. Ristet vände inga tiltor, det bara skar upp jorden i repor, sedan bände man upp jorden med en stör och sådde för hand. Intet fick förfaras. Utsådet var dyrbart och oersättligt.

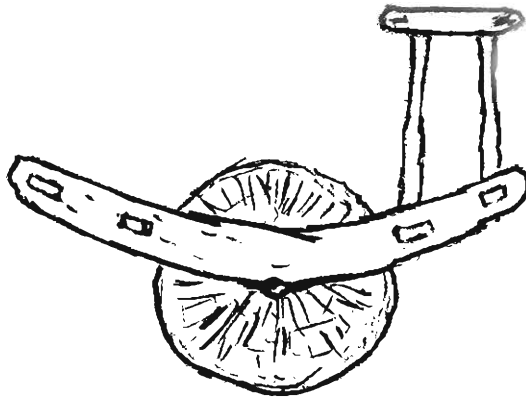
Med ristet skar man ett kryssmönster i torven och sedan spadvände man säkert från början, men det var för arbetskrävande i längden. Någon hade upfunnit årdret. Det består av en trästock som på ristet, men nu är den liksidigt skodd i framänden, så att den skär in under torven och lyfter den utan att vända i tilta. Årdret har en dragstång med en bakförskjuten fästpunkt jämfört med ristet och två bakom varandra placerade lodräta styrgrenar, upptill sammanbundna. De ersätter ristets enkla styrgren. Den här konstruktionen möjliggör för plöjaren att lyfta årdret baktill och få den järnskodda billen att gå djupare.

Med tiden utvecklar sig årdret till plog. Styrgrenen blir dubbel, en klyka och plöjaren får lättare att balansera sitt redskap. En vändskiva tillkommer efter billen och tiltorna vänds upp som vi är vana att se det. Dagens moderna traktorplogar baseras på samma idé fast de nu är kopplade med flera plogar i ett system.

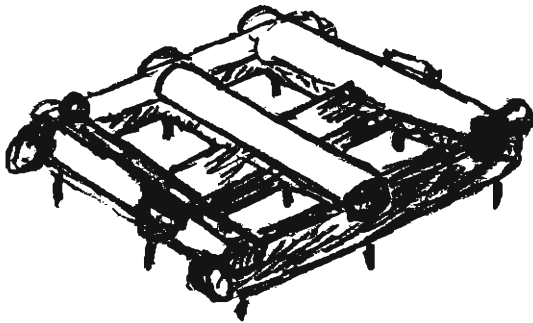
Hur gammal är nu den här konsten att hantera plog? Ja ristet och årdret försvinner bakåt i historiens dunkel plogen fanns redan under tidig Medeltid. I Danmark har man under schaktningsarbeten funnit plogmönstret i gamla åkrar från vikingatid. Dit lär f.ö. även hjulplogen ha kommit från Medelhavsländerna och säkert fanns den även i Skåne men knappast häruppe. Träårder och träplogar användes i skärgården långt in i vårt århundrade. Patentplogen av järn var den största nyheten innan traktorn tog över med sina redskap. Men det skedde på Blidö först efter det sista kriget, alltså efter 1945.

Årder krok

stockvält

pinnharv
(dras diagonalt)

Jag har tidigare berättat om höskrämmans historia och om hur man hävdade betesholmarna på hö. Den foderbärande marken delades av gammalt in i ängsvall och hårdvall, där ängsvallen bar odlat foderhø av klöver och timotej som ett exempel, medan hårdvallens växter var sådant som hundkex, åkervädd, svingel och så blåtmarksväxter som sättingsgräs och kanske även bladvass.

På hemängarna och dess vallar skiljde sig väl inte skörden så mycket från nutida metoder. Bortsett då från mekaniseringen. Man slog för hand med lie, och för ett göra det hela litet roligare ordnade man ibland slåttergillen. En massa karlar, både från gården och granngårdar samlades och man gick över ängen i en böljande slåtterlinje. Karlarna tävlade om att komma så långt fram att man kunde slå rent framför grennen också. Detta ansågs förnedrande för denne och alla arbetade för brinnande livet. Bakom karlarna kom räfserskorna. Ofta hade de finräfsen, en friarräfsa med pinnar av ask, en eller try, det sista finast. Høet räfsades samman på sträng och fick sedan ligga så och torka tills det var dags att volma. I natt och dag ville man helst ha høet volmat. Om det ändå kändes fuktigt nästa dag fick man dra ut det på sträng igen. Det var ett evigt passande, men fuktigt hø möglade lätt och var då farligt för djuren.

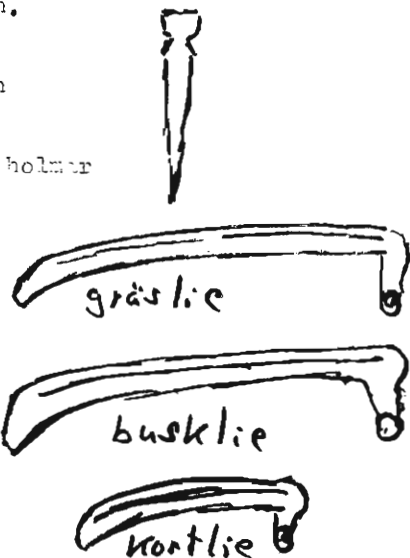
När høet var torrt kördes det in med skrinna och häst i lador och på skullen.

Men alla hade inte häst här i skärgården. Då fick människan själv bli dragare. Man trädde in ett par stänger, ävlor (hävlor) under hövolmen och så bar man in den i ladan. Det här har jag själv varit med om för 50 år sedan.

Lianer-ja. Vi känner ju bara till jämtlandssmidde liar med tunnt stålblad och vikt rygg. Vi har kanske också läst om Wiralinr. Dessa sista var helt smidda i en profil som framgår av skissen.

De fanns i två typer. Dels den vanliga, som man fortfarande kan hitta i jorden på gamla tomter och gårdar, dels också en särskild kortlie, ung 1 fot lång och med uppviklat blad. Den användes ute på holmar och i stenig mark för att man skulle få kortare stubb och undvika att hugga lien i sten. Holmar-
nas gräs var ofta nästan torrt redan på strået, och det var svårt att volma.

De högafflar man använde var förr av trä, men under 1800-talet hade man övergått till järn-
gafflar. Ofta var de trekloiga, vilket var att föredra vid kort gräs. Nåja, man karade ihop

sin slätta även på holmarnas magra marker. När man skulle ta hem höet använde man hönät, som breddes ut på marken och så lade man en volm i. Sedan var det bara att dra ihop snibbarna och ta nätet på axeln och bära ned till båten. Man använde de vanliga rödgumparna eller hellre stordkor och storsnipor, "skärbåtar", och om det var stora holmar, halvskutor. Man lastade så att båten såg ut som ett flytande hölass. Längs relingsidorna hade man satt upp skvättbord eller skibord, för att höet inte skulle stänkas ned eller blötas. Sedan seglade man hem.

Sältingshöet, som växte på strändernas våtmarker ansågs kraftigt men det var svårt att få torrt. Det var därför farligt att packa det hårt i ladan. Det gamla knepet med hösalt hjälpte inte. Man uppfann i stället Spilladan. Det var en lada med syll på grundstenar som vanligt. Stående stolpar i hörnen och även däremellan. Men väggarna hade inte bräder eller plank eller timmer utan var gjorda av gärsgårdsstör, kvartskluven och med samma fall som i en gammal gärsgård. Bara framsidan med dörren var av plank. Rörtak. Den här ladan släppte igenom luft så att gräset alltid hölls torrt. Den sista jag minns fanns på Långnäset inne vid Sikmarsundet och revs av en höststorm på 1959 talet. Jag har den i ritning och på foto. Spilladan medgav att man lade in halvtorrt hö om man lade in krakstör i skikt så att man glesade höet.

Ortsnamnet Spillersboda har säkert sitt ursprung i några s illa or eller bodar.

Utmarkernas ängar kunde vara hur ängsvallfina som helst, man kunde inte nå dem med häst och höskrinda för vattendragens skull. Då satte man oftast upp små timmerlador, där det torra höet fick ligga till vintern, då man kunde kör hem det med häst och skogskälke med flak.

Som tillskott till höet hamlade man Jöyträd, främst asp och ask, men ändå ville inte vinterfodret räcka till alla gånger. Om sommaren var klen och följdes av en lång och sen vinter så blev det nödår för både människor och djur. De gamle berättade hur man ibland blev tvungen att riva halmen av taken för att hacka sönder det i varmt vatten till kor och får. Det gav bukfylla men ingen näring. Korna gick tidigt i sin under sådana här förhållanden.

När sommaren och värmen äntligen kom och markerna fick så mycket gräs att man kunde släppa ut kor på bete, så hände det att de var för klana för att gå själva. Då fick man ta till hävlorna igen och med hjälp av rep och linor under kon lyfta ut henne i gräset. Sedan kom hon sig snart.

Det var ett hårt liv och kravet på korna var därefter. Viktigare än att ge mycket mjölk var att ge fet mjölk (och mycket smör) och att vara lättstillade, d.v.s. lätta att mätta.